

e-makâlât Mezhep Araştırmaları, I/1 (Bahar 2008), ss. 43-54.

Kitap Tanıtım ve Tenkit •

İnanç Esasları Açısından Dürzilik, Ahmet Bağlıoğlu*

Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004, 224 sahife.

Mehmet ATALAN**

“İnanç Esasları Açısından Dürzilik” adlı eser, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden Yard. Doç. Dr. Ahmet Bağlıoğlu’nun Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Dürziliğin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları” adıyla hazırlamış olduğu Doktora tezinin yayımlanmış şeklidir.

224 sayfalık Kitap, Kısaltmalar, İçindekiler, Önsöz, Giriş, “Dürziliğin Arkaplanı: İsmâlilik ve Hakim Biemrillah”, “Dürzî Mezhebinin Teşekkülü”, “Dürzilerin İnanç Esasları” adlı üç bölüm, Sonuç, Bibliyografya ve Dizinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, çalışmada izlenen metot ve kullanılan kaynakların tanıtımı yapılmıştır. Buna göre çalışma, olayları “doğduğu hadise ve ortamdan soyutlamadan”, elden geldiğince Dürziliğin kendi kaynaklarından “tasviri bir metot” ile faydalanarak, “insan faktörünü göz önünde bulundurarak”, “fikir-hadise irtibatı”nı dikkate alarak ve “menkulde makulu arama” metodu izlenerek oluşturulmuştur. Konular, öncelikle İsmâlili Literatür ve Dürzi risaleleri, Tabakât kitapları, İslâm Mezhepleri Tarihi’nin temel kaynakları olan Fırak ve Makâlât türü eserlerin yanında zaman zaman Tabakât, Ensâb, Coğrafya ve Felsefi nitelikli eserler ve konuyla ilgili yapılan çağdaş çalışmalardan (533 eser) faydalanılarak ele alınmıştır.

* Yrd.Doç. Dr., Fırat Ü. İlahiyat Fak. İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

** Doç. Dr., Fırat Ü. İlahiyat Fak. İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

Dürzîliğin Arkaplanı: İsmâililik ve Hakim Biemrillah adını taşıyan **birinci bölümde**, İsmâiliyenin Doğuşu, İsmâilî Düşünce Sisteminin Dürzîliğe Etkisi, Hâkim Biemrillâh Dönemine Kadar Fâtımîler, Hâkim Biemrillâh'ın Siyasî Hayatı, Hâkim Biemrillâh'ın Kişiliği, Hâkim Biemrillâh'ın Dinî Politikası, Hâkim Biemrillâh ile İlgili Ulûhiyet İddiası, Hâkim Biemrillâh'ın Ölümü ve Sonraki Siyasî Gelişmeler konu edinmiştir. Çalışmadaki tespitlere göre;

Dürzîlik, kendisinden önce gelen bütün dinî inanışların yanlış olduğunu kabul ederek, Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyetine ve onun yarattığı ulvî varlıklar hiyerarşisine inananların müşterek adıdır. Dürzî anlayışın içinde birçok felsefî akımın izleri bulunsa da, bunların Dürzî öğretilere yansımaları daha ziyade İsmâiliyye aracılığıyla olmuştur. Bu bağlamda Dürzî Mezhebi, İsmâiliyye içerisinde neşet etmiş ve Dürzî düşüncenin temelini de İsmâilî kaynaklı fikirler oluşturmuştur (s. 47 vd.)

Çalışmanın en orijinal yanı Dürzîlerce ilah kabul edilen Hâkim Biemrillâh ile ilgili tespitlerdir. Zira yazar mevcut çalışmaların aksine Hâkim Biemrillâh'ı başarılı bir halife/imam olarak ortaya koymuş ve Dürzî öğretileri yayan ve açıklayan kişilerden kendisinin habersiz olduğunu delillendirmeye çalışmıştır. Yaptığı tespitlere göre:

Kitabın birinci bölümünde önemle üzerinde durulan diğer bir husus Dürzî mezhebinin, Hâkim Biemrillâh'ın şahsiyetinde düğümlenmesidir. Çünkü Dürzîlere göre ilahlık onun insanî görüntüsünde ortaya çıkmıştır. Hâkim'in sıra dışı kişiliği sebebiyle birçok tarihçi onu deli olarak kabul etmiş ve onun ulûhiyet iddiasında bulunduğu genel kabul görmüştür. İbn Zâfir, Sıbt b. Cevzi ve İbn Tağriberdî gibi bazı tarihçiler Dürzî davetini örgütleyen bizzat Hâkim'in kendisi olduğunu kabul ederken yazar bunu reddederek; Şayet böyle olsaydı Dürzî Risâlelerine Hâkim'in katkısının olması gerekirdi. Hâlbuki yalnızca iki risâle Hâkim'e izafe edilmekte olup, bu risâlelerde ise dinî öğretilerle alakalı hiç bir ibare bulunmamaktadır. Dürzîler tarafından kutsal kabul edilen bu risâlelerden birinde içki içmenin yasak olduğu anlatılırken, diğerinde ise Karimatî liderlerine yazılan mektup yer almaktadır. Her iki

risâlede de ulûhiyet iddiaları şöyle dursun, Dürzî öğretileri ile ilgili en küçük bir bilgi dahi bulunmamaktadır. Şayet Hâkim, bu öğretiyle ilgili bir şeyler yazmış olsa veya en azından ima bile etmiş olsa, şüphesiz bu itina ile saklanır ve Dürzî metinlerindeki yerini alırdı (s. 98) demektedir.

Hâkim, yayınladığı fermanlarla bastığı yerin, elinin ve ayağının öpülmesini yasakladığı gibi, önünde diz çökülmesini de yasaklamıştır. Bu rivayetleri Dürzîler de kabul ekmekte, ancak kendilerine göre yorum getirerek bunu “*Yer esastr. Onu öpmek onun ilmîni almaktır*” şeklinde açıklamaktadırlar. Ayrıca Hâkim kendisi hakkında yanlış anlamalara meydan vermemek için kendisine “*Seyyidinâ*”, “*Mevlâna*” şeklinde hitap edilmesini kesin olarak yasaklamıştı. Hâkimle ilgili rivayetleri dikkate alan yazar, önünde diz çökülmesini fermanla kaldıran ve “*Allah’ın selamı Müminlerin emirine olsun*” sözünden başka hitapları yasaklayan bir kişinin, ulûhiyyetini ilan etmesi veya en azından ulûhiyyetinin ilanına uygun olan ortamı kesin emirlerle yasaklaması düşünülemez demektedir. Yine, Hâkim’in çıkardığı fermanlar “*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla*” diye başlamakta yine bu fermanlar, Allah’a ve Resûlüne salât ve selam ile son bulmaktadır. Bu fermanlardan yola çıkarak Hâkim’in ulûhiyyet iddiasında bulunmadığı tesbitini yapmaktadır. Çünkü yazara göre ulûhiyyet iddiasında bulunan bir kişinin Hz. Peygamberden, ceddini diye bahsetmesi, ona salât ve selamda bulunup kendisini Allah’ın kulu olarak nitelemesi mümkün gözükmemektedir (s. 90-91).

Hâkim, kendisinin kurduğu Beytü’l-Hikme’deki toplantılara katılır ve burada yapılan tartışmaları düzenli olarak takip ederdi. Bu kurum, İsmâîlî mezhebinin propaganda ve eğitim merkezi olup Hâkim tarafından maddî ve manevî olarak desteklenmekteydi. Buradaki dâiler Hâkim’in ulûhiyyeti ile ilgili ileri sürülen bu iddialara en sert tepkiyi koymuştur. Yazara göre dönemin Dâi’-Duat, Kâdi’-Kudat ve İsmâîlî ileri gelenlerinin, el-Ferganî, Derezî ve Hamza b. Ali’ye karşı çıkmış olmaları, Hâkim’in ulûhiyyet iddialarına iltifat etmediğinin bir başka delili olabilir. İsmâîlî dâiler bu şahıslara karşı

açık tavır alarak, halifenin bu fikirleri savunanları hiç bir zaman desteklemediğini bildiren karşı kampanya başlatmışlardı. Yazara göre Hâkim, ulûhiyyet iddiasında bulunmuş veya bu iddiayı ortaya atanları gizli olarak desteklemiş olsaydı, İsmâîlî dava örgütünün lider kadrosunu kendi düşüncesine göre seçmesi ve ataması kaçınılmaz olurdu (s. 96-97).

Eserde Hâkim'in uluhiyetiyle ilgili olarak önemle vurgulanan tespitler ise şu şekilde özetlenebilir: el-Kirmânî, Hâkim'in ulûhiyyetinin ilan edildiği tarih olarak kabul edilen 408/1017 yılında Mısır'a gitmiş ve burada "*Risâletü'l-Mebasîmi'l-Beşârât bi'l-İmâm el-Hâkim Biemrillâh*" adlı risâlesini yazmıştır. Yani Hâkim'e ulûhiyyet izafe edildiği dönemlerde sarayda Hâkim'in en yakınında daima el-Kirmânî bulunmaktaydı. O yazdığı risâlelerde Hâkim'in imamlığını öne çıkararak onu övmektedir. Onu överken onun sadece bir imam olduğuna da daima vurgu yapmaktadır. el-Kirmânî, Hâkim'in ulûhiyyetini ortaya atanlara cevap verdiği gibi Allah'ın birliği ve imamın vasıflarını konu edinen eserler de yazarak Hâkim Biemrillâh'ı bir imam olarak övmekte ve ona iltifat etmektedir. Onun züht ve takva sahibi olduğunu belirterek, geç saatlere kadar ibadet ettiğini ve takvasını güçlendirdiğini söylemektedir. Yazar el-Kirmânî'nin eserlerinin çoğunu bizzat Hâkim Biemrillâh'ın yanında yazması ve Hâkim'in yazdıklarına karşı çıkmaması dikkate değer bir durum arz ettiğini belirtir (s. 93-94). el-Kirmânî, "*er-Risâletü'l-Vâiza fi'r-Reddi alâ'l-Ahrâm el-Fergani*" adlı risâlesinde ise Hâkim'in ulûhiyyetini iddia eden el-Ferganî'ye şiddetle karşı çıkarak onu küfre saplanmakla suçlar. Yazar "*Dürzî inancının ilk nüveleri*" olarak kabul ettiğini belirttiği el-Ferganî'nin fikirlerini bu risâlede görmemenin mümkün olduğunu belirtir. el-Ferganî'nin "*Zamanın imamının geçmiş peygamberlerden ve imamlardan üstün olması*", "*İmamı tanıyan kişinin geçmiş nebi, vasi ve imamlardan üstün kabul edilmesi*", "*Her kim Allah'a ibadet ederse onun ibadeti ruhu olmayan bir ferde tahsis edilmiştir anlayışı*", "*Allah'ın bir şahıs veya beden olması*", "*Şeriat, tenzil ve te'vilin neshi ve bunların çer çöp olarak kabul edilip atılması gerektiği*", "*Mabudun, Emiri'l-Mü'minîn Hâkim Biemrillâh olduğu*" fikirleri, Neştekin ed-Derezi ve Hamza tarafından da kabul edildiğini

belirtir (s. 120-121). Yazara göre, bu fikirler daha sonra Hamza b. Ali tarafından sistematize edilerek mezhebin fikri çatısını oluşturmuştur.

Hâkim Biemrillâh, Ubeydullah el-Mehdî'nin torununun oğlu olan Abdurrahim b. İlyas b. Ahmed'i veliaht olarak atamıştı. Sonra da en azından bir süre için bütün devlet işlerini Şam valiliğini üstlenen ve resmî törenlere başkanlık eden veliahdına bıraktığı görülmektedir. Hâkim'in ulûhiyyetini iddia eden el-Ferganî, Neştekin ed-Derezi ve Hamza'nın bu dönemde ortaya çıktığını belirten yazar, bu şahısların Hâkim'in devlet işlerini önemsemediği veya yeteri kadar ilgilenmediği bu dönemde otorite boşluğundan faydalanarak bu iddiaları ortaya atmış olabileceklerini belirtir. Bunu yaparken de siyasi bir getiri peşinde olabilecekleri gibi, bunların Batını anlayışa sahip samimi birer İsmâîli de olabileceklerini belirtir. Çünkü ortaya koydukları fikirlerin, İsmâîli düşünceye yabancı fikirler olmadığını belirtir (s. 97).

Sıbt b. Cevzi'nin naklettiği daha sonra da İbn Tağriberdî, el-Makrizî, ed-Devadarî gibi tarihçilerin kabul ettiği, Hâkim'in Derezi'ye para verip Suriye'de örgütlenmeyi sağlaması ve Hâkim'le ilgili ulûhiyyet iddialarının orada yaymasını da ihtimal dâhilinde görmemektedir. O'na Neştekin ed-Derezi'nin bu bölgeye gidecek ve orada bu faaliyetleri sürdürecektik kadar zamanı olmamıştır. Hâkim'in destek verdiğini iddia edenler, Derezi'nin öğretilerinde gayri ahlakî ilişkileri mubah kabul ettiğini de söylemektedirler ki bu Hâkim'in en sert şekilde karşı olduğu ve cezalandırdığı bir durumdur. Kaldı ki Hâkim gayr-ı ahlakî öğretileri desteklemek şöyle dursun, hilafeti boyunca kadınların dışarı çıkmasını bile yasaklamıştır (s. 114) tespitinde bulunur.

Hâkim Biemrillâh'ın yaptığı yenilikler ve uyguladığı yasakları, onun ıslahatçı ve devrimci yapısına bağlar. O bazı hedeflerine ulaşabilmek için eski kanunları iptal ederek dinî, siyasi, sosyal açılardan uygun yeni kanunlar çıkarmıştır der. Dolayısıyla yeni kanunları tatbik etmek için de sert bir tutum sergilemesi kaçınılmaz olduğunu belirtir. Hâkim, bu sert üslûbuna rağmen, bir çeyrek asır

zaman diliminde Kahire sokaklarında gezerken çoğu zaman yanına hiç koruma almamasını onun cesaretini gösterdiği gibi, yaptığı uygulamaların halk tarafından tasvip edildiğinin delil olarak da gösterir (s. 80). Hâkim'in saçını uzatması, yün elbise giymesi, binek olarak eşeği tercih etmesi, onun tevazusu ve züht bir hayat sürmesinin sonucu olduğunu söyler. Onun bu uygulamalarına bakarak, deli olduğunu söyleyebilmenin oldukça zor olduğunu söyleyerek Hâkimin, kendi döneminde gittikçe yaygınlaşan tasavvufi yaşam biçimini seçtiğini belirtir (s. 79).

Abbasiler tarafından 402/1011 yılında, Fatımilerin peygamber soyundan gelmediğini içeren bildirinin hazırlanması Hâkim'in politikalarının başarılı olduğuna işaret etmektedir. Bu bildiri, Abbasi halifesi el-Kadir'in, Hâkim zamanında Fatımilerin siyasi, askerî, dinî ve maddî vasıtalarla yayılma ve genişleme politikası karşısında tedirgin olduğunu göstermektedir. Fatımilere karşı yapılan bu kampanyanın Hâkim Biemrillâh dönemine rastlamasını onun başarılı bir halife olduğuna delil gösterir (s. 85-86).

Dürzî Mezhebinin Teşekkülü adını taşıyan ikinci bölümde, Hâkim Biemrillâh'ın Ulûhiyetini İlk İddia Edenler; Hasan b. Haydara el-Ferganî el-Ahrâm, Muhammed b. İsmâil Neştekin ed-Derezi, Dürziliğin Teşekkülü Öncesi Olayların Genel Bir Değerlendirmesi, Hamza b. Ali ve Dürzî Mezhebinin Teşekkülündeki Rolü; Hamza b. Ali'nin Tarihi Şahsiyeti, Hamza b. Ali'nin Dinî Şahsiyeti ve Öğretisi, Hamza b. Ali'nin Dürzî Davetindeki Yardımcıları, İsmâil b. Muhammed b. Hamid et-Temimî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vehb el-Kureşî, Ebû'l-Hayr Selâme b. Abdilvehhab es-Sâmîrî, Muktenâ Bahâeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Semmûkî ve Dürzî Mezhebinin Nihai Şekli Alması, Bazı Dâilerin Dürzî Davetinden çıkması, İlk Dürzî Faaliyetleri ele alınmıştır. Bu bölümde zikredilen konularla ilgili önemle üzerinde durulan tespitler ise şu şekildedir:

Dürzî daveti, 408/1017 yılından itibaren Hâkim'in ulûhiyetini kabul ederek daha önceki şeriatların değersizliğinin vaaz edilmesiyle başlamıştır. Bu daveti ilk ortaya atanlarla ilgili olarak dikkat çeken

bir durum da el-Ferganî, Neştekin ed-Derezî ve Hamza b. Ali'nin doğu kökenli olup eski İsmâilî fikirleri iyi bilmeleridir. İmamın kişiliğinde mübalağaya kaçma, onun insanüstü özelliklerine vurgu ve yeni bir çağın başlaması düşünceleri İsmâilî geleneğe yabancı motifler değildir. Erken dönem İsmâililikteki bu fikirlerin bir kısmı aynen korunarak bir kısmı ise geliştirilerek yeni davet içerisinde eritilmiştir (s. 121) diyerek Dürzî İncancının köklerini irdelemiştir.

Yazara göre, el-Ferganî, Neştekin ed-Derezî ve Hamza b. Ali'nin öğretilerinin temelini İsmâilî fikirler oluşturmaktadır. Hamza, Neştekin ed-Derezî ve el-Ferganî temeli aynı olan bir öğretiyi savunmuşlardır. Hatta bundan dolayı tarihçilerin olayları anlatırken çoğu zaman bu üç şahsiyeti birbirine karıştırdıkları görülmekte ve yine ilk önce bu öğretileri kimin ortaya attığı hususunda da farklı rivayetler bulunmaktadır. Hamza'nın "*Hadî*" sıfatını kullanırken Derezî'nin "*Seyyidü'l-Hadîn*" yani Hadî'nin efendisi sıfatını kullanması her ikisinin de aynı kitleye benzer öğretiyi sunduklarını göstermektedir. Nitekim Hamza b. Ali de Risâleleri'nin hiç birinde Derezî'yi düşüncelerinden dolayı eleştirmemiş sadece onun takip ettiği metodu eleştirerek kendi imametini kabul etmediğinden dolayı onun dalalete düştüğünü belirtmiştir. Hamza, Neştekin ed-Derezî'nin ilk önce kendisinin imametini kabul ettiğini daha sonra ise bencilce davranarak kendi imametini ortaya koyduğunu öne sürmektedir. Şayet Neştekin ed-Derezî'nin öğretisi farklı olsaydı veya gayrı ahlakî bir öğretiyi sunsaydı Hamza, Neştekin ed-Derezî'ye hücum ederken bu konuyu mihenk noktası olarak alabilirdi (s. 120-121).

Yazarın tespitine göre, Dürzîliğin teşekkülünde önemli bir yeri olan ulûhiyet anlayışını ilk iddia eden el-Ferganî olmuştur. Onun bir suikast sonucu öldürülmesiyle ondan doğan boşluğu Neştekin ed-Derezî doldurmaya çalışmıştır. Ancak Hamza b. Ali daha dikkatli hareket etmesi ve rakiplerinin de öldürülerek bertaraf edilmesi üzerine davanın tartışmasız tek lideri olarak kalmış ve hareket onun önderliğinde sürdürülmüştür. Dürzî davetinin örgütlenmesi, yani mezhep halini alabilmesi için gerekli olan kurumlaşma onun vasıtasıyla gerçekleştirildiğinden mezhep kurucusu olarak da o kabul

edilmiştir. Davanın organize edilmesi ve örgütlenmesinin Hamza b. Ali eliyle olması sadece Dürzî Risâleleri'ne dayalı olarak değil el-Antâkî ve İbn Zâfir'in verileriyle de uyuşmaktadır. el-Antâkî “*O (Hamza) Mısır'da ve Suriye'de kendilerine rütbeler verdiği bir grup dâi oluşturdu*” derken, İbn Zâfir de “*O kendilerine unvanlar verdiği müritlerinden kendine has bir grup seçti*” demektedir. Ayrıca İbn Zâfir, Hamza'nın her bir inanandan ahit aldığını da anlatmaktadır. Bu rivayetlerden hareketin kurumlaşmasının Hamza b. Ali eli ile olduğu açıkça anlaşıldığı belirtilmektedir (s. 119).

Yine yapılan tespitlere göre, Hâkim'in ulûhiyyeti ile ilgili olarak 408-409/1017-1019 yılları arasındaki dönemi kapsayan tarihî kaynaklarda Hamza b. Ali'nin ismi geçmezken, 410/1020 yılından sonra Hamza b. Ali'nin tartışmasız lider olduğu görülmektedir. el-Ferganî ve Neştekin ed-Derezî (410/1019)'nin öldürülmesi üzerine rakipsiz kalan Hamza b. Ali, risâlelerinde el-Ferganî'den hiç bahsetmezken Derezî'yi ise münafıklıkla suçlayarak kurduğu öğretide kendinin imam olduğunu belirterek yaratılanların en üstününün “*Küllî Ak*” olduğunu ilan etmiştir. Böylece Dürzilik, Neştekin ed-Derezî'nin adıyla anılmasına ve fikrî temelinin ilk önce el-Ferganî tarafından atılmış olmasına rağmen, mezhebin inşası Hamza b. Ali tarafından gerçekleştirilerek, hareket kurumsallaştırılmıştır. Böylece Hamza b. Ali hareketin vazgeçilmez yegâne lideri olmuştur (s. 121).

Yazara göre Hamza, davanın teolojisine son biçimi vermesi, örgütlenmeyi yapması ve davette kendini “*Küllî Ak*” olarak Hâkim'den sonra en üst mertebeye çıkararak yegâne imam olduğunu söylemesiyle tartışılmaz bir lider konumuna gelmiş ve Dürzî mezhebini kurmuştur. Hamza'nın, ortaya koyduğu prensiplerle İsmâililikten ayrılarak herhangi bir ibadetin ve ayinin zorunlu olmadığı bir doktrin meydana getirmiştir. Hamza, ortaya koyduğu bu doktrinde Hâkim'i dinî hiyerarşinin başında değil de, hiyerarşinin ötesinde tutarak, merkeze kendini yerleştirmiş ve bu yeni mezhep Hamza'nın istediği şekilde, onun anlayışına uygun olarak teşekkül etmiş ve yayılmıştır (s. 127-128).

Hamza'nın 411/1021 yılında ortadan kaybolduğu zamana kadar yaptıklarını değerlendiren yazar, onun kendi adına oldukça başarılı olduğunu belirtir. Çünkü iki yıl kadar kısa bir zaman diliminde bilinçli olarak yeni bir din anlayışı ortaya koymuştur. Bu süre içinde Dürzileri de muntazam bir şekilde örgütleyerek özellikle Biladu's-Şam denilen Ürdün, Suriye, Lübnan, Filistin bölgelerinde yeni mezhebin hızla yayılmasını sağlamıştır. Bu bölgelerdeki Dürzî varlığı günümüze kadar gelmiştir (s. 128) demektedir.

Hamza b. Ali'den sonra davetin liderliğine getirilen Muktenâ Bahaeddîn, 434/1042 yılında son risalesini yazarak gaybet etmiştir. O tarihten itibaren Dürzilik Hamza, Temimî ve Muktenâ Bahaeddîn'in ortaya koyduğu prensiplerden başkasını bünyesine almayan, inançlarına girmek isteyenlere izin vermeyen, çıkmak isteyenlere ise müsamaha göstermeyen kapalı bir mezhep halini almıştır (s. 190).

Dürzilerin İnanç Esasları adlı son bölümde ise, Dürzilerin İnanç Esasları, Tanrı Anlayışı, Yaratılış İnanç, Hudûdları Bilme, Takammus, Yedi Esas, Kıyamet ve Hesap Günü, İlâhî Bilgiyi Gizli Tutma konuları işlenmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan noktalar ise şu şekildedir:

Fatimîlerin altıncı halifesi olan Hâkim Biemrillâh, Dürziler tarafından ilah kabul edilmekte ve onun birbirinden asla ayrılmayan lâhutî ve nâsutî özelliklere sahip olduğuna inanılmaktadır. Risalelerde, Kur'an'da geçen, *o doğurmamış ve doğurulmamıştır, hiçbir şey ona denk değildir*, gibi sıfatlar Hâkim için verilir. Tanrı olan Hâkim, fiziki âlemlerle doğrudan temas kuramayacak kadar yüce ve münezzeh olduğu için yaratma, Küllî Akl olan Hamza b. Ali vasıtasıyla gerçekleşmiştir (s. 189).

Tanrı, Hâkim'in suretinde kendini insanlığa açmıştır. Hâkim, yaratanın son makamıdır ve insanın kendini arındırması ancak onun bu özelliğiyle tanınır kabul edilmesiyle mümkün olabilir. Akl'in cisimleşmesi olan Hamza b. Ali'nin görevi, müminlere Hâkim yoluyla Tanrının birliğini kabul ettirerek, kendi varlıklarını

gerçekleştirebilmek için insanlara yardım etmektir. Artık İslâm şeriatı ve bu şeriatın İsmâîlî yorumu da dâhil olmak üzere, önceki bütün dinler ve hükümleri ilga edilmiş ve insanlığın son devri başlamıştır. İnsanın var oluş sebebi, kendini Hâkim’de açıkça ortaya koyan Bir’e tapmaktır. Her şeyin nedeni ve yaratıcısı olan bir ve tek Tanrıya yapılan bu vurgu nedeniyle Dürziler kendi inanışlarına “*Tevhîd Dini*” ve kendilerine de “*Muvahhid*” adını vermişlerdir (s. 155-165).

Dürzî akidesinde Tanrı bütün varlıkların gerçek yaratıcısıdır. Tanrının iradesi olan Akl, tüm kozmik prensiplerin sebebidir ve kozmik prensipler (hududlar) bütün maddî varlıkların kaynağı olmuştur. Akl, onların ilk sebebi ve en mükemmelidir. Bu kozmik unsurlara inanmak Dürzilere göre farzdır. Dürzilere göre hududları bilmek ve onlara itaat edip hürmet göstermek kesin bir inanç esasıdır. Çünkü onlar İlahâ açılan kapılardır. Ancak onlarla Bir’e ulaşılabilir, onların yardımı olmadan Bir’e ulaşmak imkânsızdır. Hamza da Risaleleri’nde hududların isim ve sıfatlarının bilinmesini ve onlara hürmet gösterilmesini emretmiştir. Çünkü onların hikmet ve rahmet kapısı olduğunu belirtmiştir (s 166-168).

Dürziler göre bir yaşam süresi hayatın gerçek amacını idrak etmek için bir bireye yeterli değildir. Eğer birey sadece bir kere yaşamışsa Bir ile beraber olmayı hissetmeye doğru ilerleyemez. İnsanlar, Tanrının birliğinin doğru bilgisini kavrayabilmek için hazırlık yapmalıdır. İlahî bilgi, derece derece her bir adımın belirli bir periyodu simgeleyeceği şekilde insana verilmelidir. Her bir periyotta insana, bu periyotta yaptığı hazırlığa orantılı olarak ilahî bilgiden belirli bir miktar verilir. Burada söz konusu olan her bir periyot bir kozmik devreye işaret etmektedir. Dürzî inancına göre hududlar, insan suretinde belli devirlerde gelerek insanoğlunu Tevhîd doktrinine ulaştırmışlardır. Son devre ile birlikte Muvahhidlerden ilahî davete bağlılık hususunda yazılı ahit alınmıştır. Her bir Muvahhidin, asırlar boyunca cismanî elbisesini değişse bile ilahî daveti kabul ettiği zaman vermiş olduğu ahdin bağlayıcılığı, hüküm gününe kadar devam etmektedir. Böylece bir Dürzînin ruhunun

daha önce yaşamış olan başka bir Dürzî'ye ait olduğu düşüncesini içeren **takammüs** nazariyesi çerçevesinde, Hamza b. Ali ve daha sonra Muktenâ Bahaeddîn'in aldığı ahitler Dürzî inancına mensup olan herkesi bağlamış olmaktadır (s. 171-174).

Dürziler ahiret gününden ziyade kıyamet ve hesap gününün var olduğuna inanırlar veya onlara göre ahiret sadece yeryüzünde bulunacaktır. Yani insana kendi fiziksel formunda, bulunduğu yerde olacaktır ve yeryüzünü Muvahhitler topluluğu yönetecektir. İyilik ve bilginin mutlak hâkim olduğu bir dönem başlayacaktır. Dürziler gayba inanmazlar ve onu reddederler. Bundan dolayı melek ve cinlerin varlığını da reddetmektedirler. Onlara göre melekler kendi inançlarına tabi olan Muvahhidler topluluğu, Şeytan ise ona muhalif olanlardır. Kıyametten veya hesap gününden sonra yeryüzü cennet halini almış olacaktır. Hâkim'in yönetimindeki erdem devleti yeryüzüne hükmedecek ilahî bilgi Muvahhidlerin ödülü olacaktır. Aykırı şekilde yaşayanlar ise ilahi bilgiden mahrum olmakla cezalandırılacaktır. Bundan sonra adalet ve hakikat daima üstün gelecek, iyilik ve güzellik daima ortaya çıkacaktır (s. 183-185).

Dürzilere göre; Kelime-i tevhîd; Tanrının bir oluşunu tanımadır. Namaz; beş hududun yardımıyla kişinin ruhunun Hâkim'le ilişki içinde olmasıdır. Zekât; Hâkim'in birliğini tasdik edip, ruhunun yücelmesini söylemek ve eski inanışları terk etmektir. Oruç; kalpleri tevhitte uzaklaştıracak tüm fikir, davranış ve düşüncelerden uzak durmaktır. Hacc; Tevhîd bilgisini öğrenmek için yola koyulduğunu kabul etmektir. Cihat; Hâkim'in birliğini kavramak için yapılan çabadır. Velayet ise Hâkim'e ve beş hududun insan formatındaki suretlerine bağlılık ve gönülden teslimiyettir. Buna göre Dürziler, İslâmî temel kavramları kullanmakla birlikte, İslâmî hükümleri tam olarak reddetmemelerine rağmen, kendi dışındaki Müslümanların anlayışlarının batıl olduğunu ifade etmektedirler. Bu durum bir Dürzî Risâlesinde "*Mevlamız, zâhiri kaldırdığı gibi bâtnı da kaldırmıştır. Bizi her iki azaptan da kurtarmıştır*" sözleriyle açıklanmakta ve ibadetlerle ilgili tüm hükümlerin kaldırıldığı belirtilmektedir (s. 182-183).

Kitabın Bibliyografya kısmında, Dürzilik ile ilgili ilk dönem kaynakları, İsmâîli Literatür ve Dürzi risaleleri, araştırmada kullanılan yerli yabancı eserler ve makalelerin listesi verilmiş, kitabın sonuna da çalışmada ismi geçen şahıs, yer ve fırkalar ile önemli bazı kavramları gösteren bir Dizin eklenmiştir.

Bir klasik görünümünde olan çalışma bizce üzerinde durulması ve gündeme taşınması gereken bir eser görünümündedir. Bu çalışmanın Türkiye'de Dürzilik konusundaki bilgi boşluğunu dolduracağına, yapılacak yeni araştırmalar için bir başlangıç oluşturacağına inanıyorum. Yazarı çalışmasından dolayı kutluyor benzeri eserlerinin devamının gelmesini diliyoruz.